

Nobahar Əzizova
ADU

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏDRİSİN AŞAĞI MƏRHƏLƏSİNDƏ OXUNUN ROLU

Açar sözlər: fəsil, məzmun, fərqli, istifadə, şərh etmə, şifahi, mürəkkəb, ünsiyyət, bacarıqlar.

Keywords: passage, content, distinctive, application, interpretation, oral, complex, communication, skills.

Ключевые слова: отрывок, содержание, отличительный, применение, объяснение, устно, сложный, связь.

Oxu yazılı nitqin başa düşülməsinə və qavramaya yönəlmiş, insan təfəkkürünü zənginləşdirən, insana ətraf aləmi daha dərindən başa düşməyə imkan verən-verbal nitq fəaliyyətinin növlərindən biridir. Oxu vərdişlərinə yiyələnməklə insan yeni biliklər əldə edir və həmin biliklər onun dünyagörüşünün formalaşmasında, dildən əməli surətdə istifadə etməsində olduqca əhəmiyyətlidir. Oxu həmçinin böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

İnsan təfəkkürünün ən yaxşı məhsulu kimi oxu özəksini nəşr olunmuş kitablarda, qəzet və jurnallarda tapır. Oxu dil fəaliyyətinin çətin, mürəkkəb bir prosesidir. O, oxucudan bir sıra əqli fəaliyyətlərin analiz, sintez, nəticə, müqayisə kimi bacarıqları yerinə yetirməsini tələb edir.

Müasir dövrdə xarici dildə oxu insan həyatının ayrılmaz bir hissəsidir. İnsanda bədii, publisistik, elmi və siyasi ədəbiyyat, həmçinin xarici dildə olan qəzet və jurnallara xüsusi maraq oyanır. Bu da xüsusi bacarıq və vərdişlərə yiyələnməyi tələb edir. Məlumdur ki, oxu bacarıq və vərdişi xarici dildə öz-özüə formalaşmışdır. Elə buna görə də orta məktəbdə xarici dil təliminin əsas vəzifələrindən biri oxunun tədrisi və həmin dilə mükəmməl şəkildə yiyələnməkdir. İngilis dilinin ünsiyyət vasitəsi kimi mənimsənilməsinin vacibliyi danılmazdır. Xarici dilin tədrisi metodlarının səmərəliliyinin artırılması istiqamətində aparılan işlərdən ən önəmlisi şagirdlərə oxu vərdişlərinin aşılmasıdır. Lakin təcrübə göstərir ki, orta məktəb şagirdlərinin tədris edilən xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində oxu vərdişləri heç də qənaətbəxş deyil. Buna səbəb kimi təlim prosesində aktuallığını itirmiş materiallar əsasında tərtib edilən dərslik və dərs vəsaitləri, ənənəvi hesab edilən metod və üsullardan istifadə edilməsidir. Orta məktəb şəraitində ingilis dilini öyrənən şagirdlər bu dildə danışma, yazı, dinləyib-anlama və oxu bacarıqlarına lazımı səviyyədə yiyələnməlidirlər. Müvafiq biliklərə yiyələnmədən, ünsiyyət prosesində istifadə edilməli olan leksik vahidləri, qrammatik və intonasiya strukturlarını, səs və səs birləşmələrini mənimsəmədən oxu vərdişlərinə tələb edilən səviyyədə yiyələnmək qeyri-mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, dilin aspektləri olan qrammatika, leksika və fonetikanın ənənəvi üsullarla şagirdlərə aşılması heç də arzu olunan nəticələri vermir. Məhz bu səbəbdən, ingilis dilini öyrənən orta məktəb şagirdlərinin bu dildə oxu vərdişlərinə yiyələnmələrinin nəzəri və praktik problem-

lərinin araşdırılması son dərəcə aktualdır. Oxu vərdişləri dedikdə, həm danışma, həm oxu və yazı, həm də dinləyib-anlama bacarıqları nəzərdə tutulur. Orta məktəb şagirdlərində oxu bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsində innovativ metodlardan istifadənin rolu çox böyükdür. Şagirdlərdə ingilis dilində oxu bacarıqlarını formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə dilin bir sistem kimi mənimsənilməsi vacibdir. Orta məktəbdə ingilis dilinin tədrisində oxunun inkişaf etdirilməsinə dair çalışmalar sistemi işlənilib hazırlanmalıdır. İngilis dilinin tədrisində oxu bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir. Şagirdlərin maraqları və tələbatlarını nəzərə almaqla seçilmiş təlim materialları onların diqqətini cəlb etməlidir. İngilis dilini öyrənən orta məktəb şagirdlərinə oxu bacarıqlarının aşılmasına məqsədi ilə sinifdə dil mühiti yaradılmalı, qarşıya məqsəd qoyulmalı, şagirdlərin bilik səviyyəsini, vərdiş və bacarıqlarının qiymətləndirmə kriteriyalarını müəyyənləşdirilməlidir.

Oxu nitq fəaliyyətinin ünsiyyət sahəsinə, insanların sosial fəaliyyətinə daxil olan bir növüdür və müəyyən şifahi ünsiyyəti təmin edir, insanı biliklə zənginləşdirir, ona ətraf aləmi dərk etməyə, hisslərini və iradəsini inkişaf etdirməyə, insan şəxsiyyətinin formalaşmasına kömək edir. Oxu hər bir mütəxəssisə üçün çox vacib olan bir amildir, çünki o çoxlu məlumatı ancaq yazılı, çap olunmuş materialdan əldə edir. Xarici dildə oxuma insana məlumatı əldə etməkdə vaxta qanaət etməyə kömək edir.

Oxunun nitq fəaliyyətinin bir növü kimi xüsusiyyəti onun effektiv bir vasitə olduğunu aşkar edir. Oxu zamanı yadda saxlama həm qeyri ixtiyari, həm də ixtiyari olur. Qeyri ixtiyari diqqət sürətli oxu zamanı formalaşır və bu zaman oxucunun diqqəti mətnin məzmununa yönəldilir. İxtiyari diqqət zamanı oxucunun diqqəti təkcə mətnin məzmununa deyil, həm də dil vahidlərinin və onların ifadəliliyinə yönəldilir. Şagirdlərin diqqəti şüurlu surətdə tapşırıqlara, çalışmalara cəlb olunur. Praktik iş zamanı hər iki yaddaşa arxalanmaq vacibdir.

Nitq fəaliyyətinin bir növü kimi oxu xarici dil tədrisində həm məqsəd, həm də vasitə kimi böyük praktik əhəmiyyət kəsb etmişdir. Oxu yazılı materiala əsaslanır. Şifahi nitq materialına nisbətən nitq fəaliyyətinin bu forması uzun müddətli, uzun müddət dəyişməz olaraq qalır. Ona görə də məlumat alma mənbəyi kimi oxu materialı daha etibarlıdır və istənilən vaxt həmin mənbəyə müraciət edib məlumatı olduğu kimi əldə etmək olar.

Xarici dildə oxu bacarığına yiyələnmək, bu fənnin orta məktəbdə öyrədilməsi praktik məqsəd daşıyır. Orta məktəbi bitirən şagirdlər bu fəndən praktiki istifadə etmək bacarığına o zaman nail ola bilərlər ki, onların oxuma qabiliyyəti mükəmməl olsun. Şagirdin oxuya bilməsi üçün kifayət qədər leksik və qrammatik materialları mənimsəməsi lazımdır.

Metodik ədəbiyyatın araşdırılması göstərir ki, istər metodistlər, istərsə də psixoloqlar oxunun əhəmiyyətini nəzərə almış, öz kitablarında oxuya kifayət qədər yer ayırmışlar.

S.F.Şatilov özünün "Методика обучения немецкому языку в средней школе" kitabında yazır ki, yazılı nitq şifahi nitqdən öz davamlılığına görə fərqlənir. Ona görə də uzun müddət saxlanıla və məlumat mənbəyi kimi də qala bilər.

Oxucu istənilən vaxt həmin mənbəyə müraciət edir, onun məzmunu və forması ilə tanış olma imkanı əldə edir. [5].

Nəzərə almaq lazımdır ki, bütün nitq fəaliyyəti növləri bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Oxu, dinləyib-anlama, danışma və yazıya təsir etdiyi kimi, onlar da oxunun formalaşmasına qüvvətli təsir edir. Oxu yazılı mənbəyə əsaslanır, yazılı mənbə isə şifahi nitqə nisbətən daha etibarlıdır. Lazım gəldikdə təkrara müraciət etmək imkanı vardır. O zaman görmə analizatoru, dinləmə zamanı isə eşitmə analizatoru daha fəal olur.

Beləliklə, tədrisin aşağı mərhələsindən oxu mexanizminin yaradılması, formalaşdırılması üzərində iş getsə də, bu sahədə iş dayandırılmır, ixtisas ali məktəblərində də davam etdirilir. Tələbələr müstəqil oxu prosesinə cəlb olunur. Onlar ev oxusu, müstəqil oxu və s. Oxu növləri üzrə işə cəlb olunurlar.

Hələ orta məktəb illərindən şagirdlər yazılı materialı oxuyub anlamalıdırlar. Göstərilir ki, seçilən material şagirdin xoşuna gəlməli, materialın tərkibində həm şagirdlərə məlum olan, həm də onlarda mənasını bilməyə maraq oyadacaq naməlum elementlər olmalıdır. Material elə seçilməlidir ki, dili öyrənilən ölkələrin mədəniyyətlərinə dair şagirdlərə daha çox məlumat verməklə həmin mədəniyyətdəki fərqi göstərsin, onları müqayisə etməyə imkan yaratsın. Seçilən mətnlərin linqvistik səviyyəsi şagirdlərin dil hazırlığı səviyyəsinə müvafiq gəlməli, həm də informasiyalı olmalıdır.

Əsas məsələ kimi mətnlərin şagirdlərdə oxuya möhkəm həvəs yaratması faktı qeyd edilməlidir. Şagirdlərdə oxuya həvəsin yaradılması çox mürəkkəb bir psixi prosesin həllinə kömək olur. Kiçik yaşlarından oxu mədəniyyəti formalaşır. Şagird orta məktəbdə hərf, səs münasibətlərini də inkişaf etdirir, onları təhlil edir və uzun müddət yadda saxlanıla biləcək bir vərdiş formalaşdırır. [4]. O, bu müddətdə səsli oxuya üstünlük versə də sonralar səssiz oxuya, sakit oxuya keçir və daxili nitq daha fəal mövqə tutur. Bu vərdişlərə yiyələnən şagird ali məktəbdə oxudan informasiya mənbəyi kimi istifadə edir və bu, onun üçün bir hobbilyə çevrilir.

Oxu orta məktəbdə xarici dilə yiyələnmə prosesində şagirdlərin qazanmalı olduqları əsas bacarıqlardan biridir. Oxunun çox böyük təhsil əhəmiyyəti vardır, oxu ünsiyyət vasitəsidir, insanlar məlumat əldə etmək üçün kitablara, jurnallara, qazetlərə və s. ehtiyac duyurlar və məlumat əldə edirlər. Xarici dildə oxu şagirdlərin dünyagörüşünü zənginləşdirir, təfəkkürünü inkişaf etdirir, onların yaddaşını, təsəvvürünü, iradəsini inkişaf etdirməyə kömək edir. Şagirdlər kitablarla işləməyə alışırırlar, bu da onlarda gələcəkdə sərbəst, vəsaitsiz oxuma təcrübəsini formalaşdırır. Mətnlərin məzmunu, onların ideoloji və siyasi ruhda olması şagirdləri daha çox cəlb edir. Biz şagirdlərdə dürüstlük, öz xalqını və başqa ölkələrin xalqlarını sevməyi aşılmalıyıq, şagirdlər bu tələblərə cavab verən mətnləri oxumalıdırlar. Oxu qabiliyyəti təkcə böyük təcrübə əhəmiyyətli deyil, həm də təhsil və sosial əhəmiyyəti var. Oxu mətnləri tərbiyəvi ruhda olmalı və şagirdlərin bir vətəndaş kimi formalaşmasına xidmət etməlidir.

Şagirdlər nə qədər çox oxusalar, o qədər linqvistik materialı daha yaxşı yadda saxlayırlar. Əgər müəllim öz şagirdlərinə yaxşı oxuma qabiliyyətini aşılarsa, onların oxuma qabiliyyəti mükəmməl olar. Oxu sonda əldə olunacaq məqsəd və bu məqsədə çatmaq üçün vasitədir. [1].

Mətni oxuyarkən şagirdlər səs və səs birləşmələrini mənimsəyir, lüğəti və qrammatikamı nəzərdən keçirirlər, sözlərin və söz birləşmələrinin oxunuşunu, mənasını xatırlayırlar, həm də bu yolla qrammatika və intonasiya strukturlarını nəzərdən keçirirlər.

Şagirdlər əldə etdikləri biliyi lazımi səviyyədə mənimsəsələr sonralar praktik şəkildə istifadə edə bilirlər. Məktəb qarşısında duran əsas məqsəqlərdən biri də şagirlərə ən azı ünsiyyət bacarığının aşılmasıdır. Oxunun inkişaf səviyyəsi onun ünsiyyət vasitəsi kimi funksiyasını yerinə yetirməyə kifayət etməlidir. Hər bir mü-təxəssis ən azı özünə lazım olan ədəbiyyatı xarici dildə əldə etməyi, seçməyi bacarmalı və ona lazım olan məlumatı aydın şəkildə başa düşməlidir.

Oxunun ən çox istifadə olunan kitabla iş növünə nəzərdən keçirmə, öyrədici və tanışlıq kimi növləri vardır. [2]. Oxunun bu növləri müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunur və oxunmuş məqalənin, mətnin məzmunu haqda məlumat toplamağa yönəldilir. Bu məlumatı almaq üçün başlıqlara nəzər salmaq, başqa-başqa abzasları və ya cümlələri tələsik nəzərdən keçirmək, məqaləni, kitabı nəzərdən keçirmək kifayət edir.

Tanışlıq üçün oxu zamanı oxu mətnləri ilə tanış olarkən mətnləri, məqaləni oxuyarkən əsas diqqət mətnin əsas ideyasının başa düşülməsinə yönəldilməlidir. Oxunun bu növünü hərdən ümumi məzmunun tutulması da adlandırılır və eyni zamanda şagirdlərdə sürətli oxunu yaxşılaşdırır. Şagirdlər məndəki məlumatı mü-kəmməl səviyyədə əldə etməyə çalışırlar və bu da alınan məlumatın gələcəkdə istifadə olunması və uzun müddətli yadda saxlanılmasının bünövrəsini qoyur. Bundan əlavə bu və ya digər oxunun effektivliyini başa düşmək, qiymətləndirmək üçün onun təcrübədə sürət göstəriciləri də istifadə olunur. Tanışlıq üçün oxu zamanı məndəki əsas məzmunu başa düşmə 70%-dən az olmamalıdır. Əsas məna düzgün başa düşülməlidir və ən azı ingilis dilində 1 dəqiqədə 180-190 sözdən az olmamalıdır.

Öyrədici oxu zamanı məlumatın, mətnin əsas ideyasının başa düşülməsi səviyyəsi 100% olmamalı, dəqiq olmalıdır, sürət əsas fakültativ göstərici götürülür və 1 dəqiqə ərzində 50-60 sözdən az olmamalıdır.

Nəzərdən keçirmə zamanı oxucudan kifayət qədər çox dil materialını bilmə-sini tələb edir. Buna görə də orta məktəbdə onu mətnin məzmununu təmin edən kimi əlavə üsullarla öyrənirlər. Nəzərdən keçirmə üçün nəzərdə tutulan vaxt 1 sə-hifə üçün 1 dəqiqə nəzərdə tutulur.

Oxucu məzmun ilə ümumi məlumatı əldə etmək üçün kitabı, məqaləni və qəzeti cəld nəzərdən keçirmək qabiliyyətinə malik olmalıdır. Oxu bacarıqlarına yiyələnəndən xarici dilin gələcəkdə praktik şəkildə istifadəsi mümkündür deyil. Mətni şərh etmənin xarakteri oxunun məqsədindən asılıdır. Lakin bu oxucunun necə oxumasından, cəld və asta oxumağından, sözbəsöz ya da mətnin bütöv bir hissəsi-ni və ya ayrı-ayrı fəsil, ya da nəzərdən keçirmək və sairədən asılıdır. Hər bir oxu-cu yazılı mətnin əsas məzmununu qısa yolla başa düşməyə çalışır. Əgər oxucu təcrübəlidirsə o, mətni müxtəlif üsullarla oxuyur və o, bacarıqlı oxucu kimi xarak-terizə olunur, bu da onun xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir.

Orta məktəbdə xarici dilin tədrisi zamanı ən çox rastlanan oxu növünə səsli və səssiz oxu, hazırlıqlı və hazırlıqsız oxu, tərcüməli və tərcüməsiz oxu, ev oxusu və sinif oxusu kimi növlərini misal göstərmək olar.

Bütün oxu situasiyaları iki yerə bölünür: 1) Mətnin hər hansı xüsusi məlu-matın əldə edilməsi məqsədilə oxunması; 2) məlumat əldə olunması, həmin məlu-matın olduğu kimi başqalarına ötürülməsi. [3]. Birinci halda səssiz oxu, ikinci hal-da səsli oxu tədbiq olunur. Məktəbin qarşısında duran məqsəd şagirdlərə səssiz oxunu öyrətməkdir, çünki həyatda xarici dildə səsli oxu yalnız insanların (müəl-limlər, aktyorlar) kiçik dairəsində, çərçivəsində tələb olunur. Oxu vərdişlərini aşı-layarkən səsli oxu əslində oxu vərdişlərindən daha çox tələffüz vərdişlərinin inki-şaf etdirilməsinə xidmət edir. Mətnlər səsli oxunmalıdır. Səsli oxu səlistliyin inki-şaf etdirilməsi üçün səmərəli bir üsuldur.

Oxu zamanı əsas diqqət mətnin əsas ideyasını başa düşməyə, hər hansı xü-susi məlumatın əldə edilməsinə, suallara cavab tapmağa, naməlum leksik vahidlə-rin mənalarının kontekst vasitəsilə tapılmasına verilməlidir.

Oxu prosesində dil materialını yadda saxlama müsbət dil praktikasının top-lanmasına təminat verir, bu da şifahi nitqin formalaşmasında lazımi vəziyyətin ya-ranmasıdır. Müxtəlif məzmunlu məndə öyrənilən material dəfələrlə təkrarlanır və bu da şagirdlərin mətni daha yaxşı mənimsəməsinə kömək edir. Oxunun şifahi nit-qin inkişafına müsbət təsiri oxu prosesində yalnız analizatorlara yiyələnəklə mümkündür. Danışarkən analizatorlar da hərəkətdə olur. Bundan başqa mətnin məzmunu bir əsas kimi şifahi nitqin inkişafına xidmət edən bir sual-cavab, yeni-dən nəql etmə, material üzərində danışmaq və diskussiya və s. tapşırıqların qeyri ix-tiyari olaraq yaranmasına xidmət edir.

Bütün müzakirəni yekunlaşdıraraq bunu demək yaxşı olardı ki, passiv nitq fəaliyyəti hesab edilən oxunun təkmilləşdirilməsi prosesi davam etdirilməlidir. Çünki bu yolla onlar leksik bacarıqlarını zənginləşdirir, dil vərdişləri formalaşır və kommunikativ bacarığın inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin edir, dili öyrəni-lən ölkə mədəniyyəti, ölkəşünaslıq materialları, siyasi aləmi haqqında daha geniş məlumat ala bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку. Ленинград: Просвещение, 1975.
2. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. Москва: Высшая школа, 1982.
3. Кərimов Ф., Сəfiyev А. Methods of teaching English in Azerbaijan. Baku: ADU Nəşriyyatı MMC, 2008.
4. Abdullayeva Z., Rəhimova L. Xarici dil üzrə oxunun psixolinqvistik əsaslarına dair // Elmi xəbərlər. 2005, №1, s.246-248.
5. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку. Ленинград: Просвещение, 1982.

Summary

Role of reading at the junior stage in the English language teaching.

The article deals with the role of teaching reading process at the junior stage in the English language. The article is devoted to the importance of reading process as well as to different types of reading. The aim of reading process is to improve reading skills and habits. It touches upon psycholinguistic basis of reading process, and the opinions by different researchers are given..

Резюме

Роль преподавания чтения английского языка на начальном этапе

В статье говорится о важности роли преподавания чтения и анализируются разные его виды. Автор отмечает, что цель процесса чтения заключается в улучшении навыков и умений. В статье также раскрываются психолингвистические основы процесса чтения .